

TEMP

TIDSSKRIFT FOR HISTORIE

HESTEHANDEL

EFTERLYST

BONDESTAND

LIMFJORDSTANGEN

DRAMATIKER

ØSTGRØNLAND

NYHEDSMEDIER

HEKSE

BILLEDE I KONTEKST

Brødrene Viggo og Theodor, der levede i Københavns slum, blev i 1901 fjernet fra barn-domshjemmet på foranledning af den filantropiske organisation Hjemløses Hjem. Her ses fotos af dem før og efter fjernelsen. "Før-billedet": fotograf: Peter L. Petersen, juli 1901. Rigsarkivet. "Efter-billedet": fotograf: Søstrene Schiøtz, muligvis Anna Schiøtz, januar 1902. Rigsarkivet. Begge billeder stammer fra N. Bangs Virksomhed i København (1898-1916), Personbilleder, identificerbare. Rigsarkivet.

TO BRØDRE FRA EN KÆLDER PÅ ØSTERBRO I KØBENHAVN

Amalie Lyngsted

Den 29. juli 1901 trådte den københavnske filantrop Napoleon Bang (1859-1940) ned i en kælderlejlighed i Aarhusgade 52 på Østerbro i København. I lejligheden boede Viggo på seks år og Theodor på tre år sammen med deres mor og to logerende mænd. Bang var grundlægger og ejer af Hjemløses Hjem, en organisation, der fra 1897 blandt andet havde til formål at fjerne børn fra den københavnske slum og anbringe dem på børnehjem eller i privat pleje langt fra byen.¹ Besøget i kælderen blev foretaget på baggrund af en anmeldelse indgivet til organisationen fra en lokal menighedsplejerske grundet de ”særlig ulykkelige Forhold”, børnene levede under.² Efter besøget beskrev Bang kælderlejligheden og mødet med brødrene og deres mor i drengenes journaler og organisationens tidsskrift *Nat og Morgen*.³

Lejligheden, der formentlig oprindeligt havde været tiltænkt som butik, bestod af en lille forstue, et værelse forsynet med et stort vindue, hvor ruderne var slået itu, og et køkken. I værelset boede de to logerende kludesamlere, mens moren og de to drenge boede i køkkenet. Bang beskrev køkkenets indhold og udseende som ”ubeskrevet (...) der saa skrækkeligt ud over alt”,⁴ at der i de to senge i køkkenet var ”Snavs, Fjer, Dyr og Orme”,⁵ og at dynerne var ”tilsølede af Børnenes Udtømmelser”.⁶ De to brødre og moren var imidlertid ikke i lejligheden, men blev fundet på en havneplads i nærheden. Viggo drev rundt på pladsen, og Theodor havde taget plads i en grusdyng. Moren befandt sig efter sigende på et værtshus i nærheden.⁷ ”Drengene saa sløve ud og havde bare Ben, der saa vel som deres Hænder og Ansigter vare bedækkede med Smuds, som gav deres Hud en brunlig, solbrændtagtig Farve”.⁸ Ligeledes var de to drenge legemer tæt besatte med små røde pletter som følge af utøj.⁹ Det var Bangs hensigt at tage Viggo og Theodor med sig med det samme, men moren skulle have modsat sig dette. Efter at have truet moren med at anmelde sagen til politiet overdrog hun i

1 Hjemløses Hjem skiftede navn til N. Bangs Virksomhed i 1904. For anbringelser på landet se også Bjerre: ”Forhandlinger om anbragte børns fremtid”, 17.

2 Bang: ”Fra Kælder og Værtshus”, 57. Sidetallet henviser til Det Kgl. Biblioteks version.

3 Artiklerne i *Nat og Morgen* blev skrevet for at formidle og markedsføre organisationens arbejde. Informationerne fra artiklen er derfor med al sandsynlighed i nogen grad konstruerede. Flere af oplysningerne går dog igen i de to drenges journaler.

4 Bang: ”Fra Kælder og Værtshus”, 57.

5 Journal over anbragte børn 1901-1902 – Nr. 1-400, 56+57, RA.

6 Bang: ”Fra Kælder og Værtshus”, 57.

7 Ibid., 58.

8 Ibid., 58.

9 Ibid., 57.

vidners påsyn forældremyndigheden over sine to drenge til Hjemløses Hjem. ”Efter at have talt nogle opmuntrende og formanende Ord til Moderen, over hvem Taarene nu havde faaet Magten”, afhentede Bang de to drenge og tog dem med til organisationens optagelseshjem i Knabrostræde.¹⁰

Kort tid efter brødrenes optagelse i Hjemløses Hjem blev de opstillet i den kongelige hoffotograf Peter L. Petersens, senere Peter Elfelts (1866-1931), fotostudie. Her skulle de have taget et optagelsesfotografi. Et billede, som både havde til formål at dokumentere den vanrøgt, de var blevet udsat for, og potentielt formidle deres historie til Hjemløses Hjemts bidragsydere.¹¹ Seks måneder senere blev brødrene igen opstillet i et fotostudie. På det andet billede har de begge pænt og rent tøj og sko på, Viggo smiler, og de holder hinanden i hånden. De var altså stadig sammen. Billederne er før- og efterbilleder, taget med henblik på at formidle brødrenes rejse fra den københavnske slum og ind i den danske filantropi.¹² Om før-billedet virkelig blev taget på vejen fra havnepladsen, eller om det er taget i dagene efter drengenes optagelse, er ikke til at vide. Nogle af de udenlandske organisationer, hvis brug af før- og efterbilleder er beskrevet i forskningen, har haft en dokumenterende praksis med at opstille og iscenesætte billederne.¹³ Den meget konstruerede iscenesættelse er dog ikke helt så tydelig i billedet af Viggo og Theodor.

Bang beskrev hele Viggo og Theodors anbringelsesforløb i en artikel med titlen ”Fra Kælder og Værtshus” i *Nat og Morgen* i august samme år. Bang supplerede beskrivelsen af hjemmets tilstand, morens ”dyriske Adfærd over for de ulykkelige Børn”, hendes tårer og børnenes vanrøgt med optagelsesfotografiet af de to drenge.¹⁴ Billedet afspejler den fortælling, Bang gennem tekst formidlede til læseren. Brødrene står side om side og kigger betuttet frem. De har laset og snavset tøj på, Viggos fødder er bare, og begge drenge kroppe er mørke af skidt og smuds. Både i mimik og kropssprog formidlede drengene følelser, der afspejlede en fortælling om de børn, som blev optaget og anbragt i Hjemløses Hjem som forsømte og forladte.

Den kropslige iscenesættelse af de to små drenge og den tydelige visualisering af den vanrøgt, de var blevet udsat for, var en måde at markedsføre filantropisk arbejde på, der opstod i den sidste halvdel af 1800-tallet. Brugen af iscenesatte billeder af fattige børn blev igangsat af den engelske filantrop Dr. Thomas Barnardo (1845-1905) i 1870'ernes London. Gennem opstillede fotografier af børn fra Londons slum skabte Barnardo standardiserede repræsentationer af fattige børn, der udfordrede fotografiets sandhedsværdi.¹⁵ De stærkt iscenesatte billeder blev genstand for en del kritik, der medførte, at de med tiden ændrede form til den, som også blev anvendt ved Viggo og Theodors optagelsesfotografi i 1901. Bang var inspireret af Barnardo i flere dele af sit

10 Bang: ”Fra Kælder og Værtshus”, 58.

11 Lyngsted: ”Når nat bliver til morgen”. Se også Murdoch: *Imagined Orphans*.

12 Lyngsted: ”Når nat bliver til morgen”, 3.

13 Murdoch: *Imagined Orphans*; Koven: *Slumming*; Strathman: ”Student Snapshots”.

14 Bang: ”Fra Kælder og Værtshus”, 58.

15 Koven: *Slumming*, 112-116.

filantropiske arbejde og kopierede også titlen til *Nat og Morgen* fra Barnardos tidsskrift *Night and Day*.

Ifølge artiklen i *Nat og Morgen* var de to drenge straks efter deres ankomst til Hjemløses Hjem optagelseshjem blevet "rensede og omklædt".¹⁶ Dagen efter var de blevet kørt til et af Hjemløses Hjem børnehjem. De forblev sammen på børnehjemmet frem til 1908, hvor Viggo blev anbragt i en privat plejefamilie i nærheden af Billund. Om de to brødre så deres mor igen, er uvist, men der er ikke noget i organisationens arkiv, der tyder på, at de havde kontakt med hende gennem resten af deres opvækst. Den bevarede korrespondance i drengenes journaler tyder dog på, at de stadig havde, i hvert fald sporadisk, kontakt med hinanden.

Da Viggo og Theodor blev fotograferet i januar 1902, var de sammen, symboliseret af deres sammenknugede hænder. 15 år senere var de to brødre, der blev fundet på en havneplads på Østerbro og fjernet fra deres grædende mor, stadig sammen. I 1917 skrev Theodor et brev til sekretæren i Hjemløses Hjem. Her efterspurgte han sin sparekassebog: "Jeg vil lige meddele Dig at jeg vil have min Sparekassebog tilsendt med det samme da man skulde tro jeg har for ret over den". Måske han med dette brev i en alder af 20 år tilegnede sig den myndighed, som Hjemløses Hjem havde fået over ham den dag på havnepladsen? Alene var han nok ikke, for i bunden af samme brev skrev han en hilsen fra sin bror, Viggo.¹⁷

Bang, der selv var blevet optaget af filantropien ved i sin ungdom at læse om det berygtede Pjaltensborg, der lå på hjørnet af Rosenborggade og Åbenrå, tilsluttede sig med sine artikler i *Nat og Morgen* koret af skribenter, der i årtierne omkring år 1900 skrev om de fattiges bydele.¹⁸ Hans skrivestil fulgte den som blandt andet forfatteren Herman Bang også anvendte i sine føljetoner i dagbladet *Nationaltidende*. Her blev læseren gennem beskrivelser af væmmelige lugte, snavs, smuds og uhumskehed præsenteret for en verden fjernt fra deres egen.¹⁹ De skulle væmmes og forfærdes over hjemmets tilstand og morens "dyriske Adfærd",²⁰ men også føle en medlidenhed med den menneskelige ulykke, de blev vidne til gennem morens tårer og børnenes sørgelige forfatning.

De to billeder og den efterfølgende artikel i *Nat og Morgen* er kun et eksempel ud af mange. Om det var alle de børn, der blev optaget i Hjemløses Hjem, som blev fotograferet ved ankomsten, kan ikke vides. Det var også forskelligt, hvornår børnene fik taget et efterbillede. For nogle var det inden for få dage, for andre måneder eller år. Nogle fik først taget et fotografi igen ved konfirmationen, andre er der slet ikke bevaret et navngivent billede af. Om børnene blev stillet op foran fotografen alene, sammen med en eller flere søskende eller som en gruppe af børn, var forskelligt, men billedet af Viggo og Theodor er et eksempel på en praksis udført i forbindelsen med et barns optagelse i Hjemløses Hjem. Dette var en praksis, som både var forbundet med Hjemløses

16 Ibid., 58.

17 Journalsag: Henning Theodor Carlsen nr. 57, brev 16 februar 1917, RA.

18 Lützen: *Byen tæmmes*, 126.

19 Ibid., 126-127.

20 Bang: "Fra Kælder og Værtshus", 58.

Hjems markedsføring og markedsføringspraksisser, der havde rødder i et langt større internationalt filantropisk perspektiv.²¹

UPUBLICERET MATERIALE

Journal over anbragte børn 1901-1902 - Nr. 1-400. N. Bangs Virksomhed, 1901-1902. Rigsarkivet.

Journalsager over anbragte forsømte børn 1901-1903 - Nr. 9-646. N. Bangs Virksomhed, 1901-1921, 1. Rigsarkivet.

N. Bangs Virksomhed i København (1898-1916), Personbilleder, identificerbare. Rigsarkivet.

PUBLICERET MATERIALE

Bang, N.: "Fra Kælder og Værtshus", *Nat og Morgen*, 5-7, 2, 1901, 57-58.

Bjerre, Cecilie: "Forhandlinger om anbragte børns fremtid: Frontlinjebureaukrati og skønsprincipper i børneforsorgen 1905-1975", *Arbejderhistorie*, 1, 2-29.

Koven, Seth: *Slumming: Sexual and Social Politics in Victorian London*, STU-Student edition, Princeton: Princeton University Press, 2004, doi: 10.1017/S0963926807005251.

Lützen, Karin: *Byen tæmmes: kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*, København: Reitzels Forlag, 1998.

Lyngsted, Amalie: "Når nat bliver til morgen – en undersøgelse af det anbragte barns iscenesættelse". I: *Årbog fra Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie*, (accepteret/under udgivelse), 2023.

Murdoch, L.: *Imagined Orphans: Poor Families, Child Welfare, and Contested Citizenship in London*, New Brunswick (N.J.): Rutgers University Press, 2006.

Strathman, N., "Student Snapshots: An Alternative Approach to the Visual History of American Indian Boarding Schools", *Humanities*, 4 (4), 2015, 726-47, doi: 10.3990/h4040726.

AMALIE LYNGSTED
ph.d.-studerende
Saxo-Instituttet
Københavns Universitet
aol@hum.ku.dk

²¹ Lyngsted: "Når nat bliver til morgen".

NEKROLOG

LEO TANDRUP, 1935-2023

Steen Busck

Lektor Leo Tandrup er død den 11. juni 2023. Han tog magisterkonferens ved Historisk Institut, Aarhus Universitet i 1968 og var ansat som lektor samme sted fra 1973 til 2005. En af hans konferensopgaver handlede om Christian 4., en anden om dansk historievidenskabs grundlægger, Kristian Erslev. Under en stipendieperiode efter konferensen gik han videre med Christian 4.s udenrigspolitik og udgav i 1971 bogen *Agent ved Sundet*. Efter sin ansættelse ved instituttet forsvarede han i 1979 disputatsen *Mod triumf eller tragedie, bd. I-II*, ligeledes om Christian 4.s udenrigspolitik. Samme år udgav han et stort værk, *Ravn, bd. I-II*, om Kristian Erslev, hvis hovedtema var den konflikt mellem videnskab og fortælling, som han fandt i Kristian Erslevs liv og virke, et tema, som Leo Tandrup forfulgte resten af sit liv. Med *Lyseslukkerne og stjerneasterne* 1981, *Folke-drabet* 1987 og *Den prostituerede muse* samme år foretog han et barskt og hårdtslående opgør med sine kolleger. Efter skilsmisse fra bibliotekar Bodil Tandrup, nyt ægteskab med kunsthistorikeren Gitte Tandrup, f. Engsbro, og tabet af deres fireårige søn Julius fordybede han sig i kunsthistorien og udgav i 1992 værket *Michelangelo – skønhedens gru*. Herefter fulgte den ene bog efter den anden om kunst, herunder moderne kunst, bl.a. *Samtaler på en Bjergtop* 2002, hvor han drøftede sit kunstsyn og historiesyn med maleren Arne Haugen Sørensen. Forsøget på at se den verdenshistoriske udvikling gennem kunsten kulminerede med trebindsværket *Det oprejste menneske* fra 2012.

Leo Tandrup identificerede sig med renæssancemennesket, den store grænsesprængende personlighed. Først Christian 4. i kamp mod et rigsråd, der begrænsede hans udenrigspolitiske udfoldelse, siden Michelangelo og mange andre. Leo Tandrup kunne selv lide at sprænge grænser. Både på skrift og i foredrag ruskede han op i folk med uhørte provokationer. Provokatør blev han for alvor, efter at den fornødne meritring var overstået med disputatsen. Under et ophold på Det Danske Akademi i Rom fik han luft for sine frustrationer over både universitetet og dets videnskabelige traditioner og de småborgerlige grænser, folk i almindelighed satte for deres liv. Da han kom hjem, udgav han bogen *Lyseslukkerne og stjerneasterne*, en samling små fortællinger om italienere, der sprænger grænser, bl.a. et ungt par, som kopulerer i Villa Borghese uden at tage hensyn til omgivelserne. Et billede af Italien, som skulle stille dansk småborgerlighed i relief. En anden fortælling handlede om Michelangelo og hans *David*, den stærke ener, det frie menneske, som kæmper mod alle magthavere, karrierejægere og kollektiver. Det er Nietzsches, Georg Brandes' og Ayn Rands "Kun den stærke er fri", som stilles op over for småborgeren, "der forskanser sig i sit mønster ... Sådan lever mange livet igennem. Mønsteret får lighed med en ligkiste, hvor disse mange lægger sig ned og skruer låget fast indefra. Der er ingen der skal komme og genere dem. For de

ved sandelig godt, hvordan man bør leve.” Sådan er historikerne, siger han. De hylder den objektive, neutrale videnskab og inddrager ikke deres eget liv i forskningen, og sådan er kunsthistorikerne, som koncentrerer sig om formen og æstetikken i Caravaggios billeder uden at se livet, hans liv i billederne. Det var hårde og fordømmende, ja, nedgørende ord, Tandrup her brugte om sine kolleger på universitetet – ord, der vakte genklang hos en del journalister, kunstnere, højskolefolk og andre, som så skævt til universitetsvidenskaben og den akademiske verden i det hele taget.

Det var ellers en hård tid for hans kolleger på Historisk Institut. Adgangsbe-grænsningen reducerede tilgangen af nye studerende fra ca. 160 om året til omkring 20. Instituttet stod en overgang til at skulle skæres ned fra 21 faste medarbejdere til 11. Men det bekymrede ikke Leo Tandrup. Han vendte ryggen til instituttet, indskrænkede sin undervisning til et minimum og satte sig hjemme i Skanderborg og skrev bøger om kollegernes elendighed og mangel på folkelighed. De fandt sig i det. Der skulle i forskningsfrihedens navn være plads til alle slags historikere. Instituttet var foreløbig stort nok til det. Heldigvis for ham og dem kom det ikke til fyringer af faste medarbejdere, kun de deltidsansatte måtte søge andre græsgange. Og fra 1992 blev adgangsbe-grænsningen lempet. En af Tandrups kolleger, Jens Engberg, vendte ligeledes ryggen til miljøet, og også han blev tålt. Begge lagde til gengæld titel på titel til publikationslisten. Begge så de sig selv som venstreorienterede oprørere uden at alliere sig med os andre. Det var en højst individuel kamp, de hver for sig kæmpede. Allierede med hinanden var de heller ikke. I et festskrift til Leo Tandrup i anledning af hans 60-års dag i 1995 skrev Jens Engberg, at Leo efter disputatsen havde opgivet historien og var gået ”i gang med – under dække af at beskæftige sig med kunsthistorie – at lade sit forfatterskab handle om det eneste, han egentlig nogensinde har fundet det værd at skrive om, nemlig sig selv.”

Leo Tandrup gik i sandhed sin egen vej. En del historiestuderende fulgte ham og blev hans trofaste disciple. Ud over Jens Engberg var jeg vel den eneste af kollegerne, der havde en svaghed for ham. Jeg var vokset op med sympatien for fortællingen, for følelsen frem for fornuften og med en vis grundtvigiansk skepsis over for eksamensskolen og det akademiske, rationalistiske miljø. Han var et opløftende element. Når jeg traf ham på gangene eller i kantinen, gik han straks i gang med diskussioner om væsentlige emner. En helt anden samtale blev det til end den kollegiale snak omkring frokostbordet i kantinen. Han gav mig sine bøger, som jeg læste og var dybt uenig i, hvad jeg ikke lagde skjul på. Han nød at få modspil og foreslog, at vi underviste sammen på Jysk Åbent Universitet. Vi lagde en halsbrækkende plan, som omfattede gennemgang af store navne i kunstens og litteraturens historie, Michelangelo, Shakespeare, Bernini, Goethe osv. Som grundbog brugte vi Arnold Hausers *A Social History of Art* (1951), som jeg satte stor pris på. Også Tandrup mente, at kunsten og litteraturen burde ses i sin sociale og økonomiske kontekst. Men her hørte enigheden stort set op. Han ridsede i timerne sit syn på Europas historie op som ét langt forfald fra renæssancen og frem mod vore dages jammerdal kun afbrudt af en kortvarig opgang under romantikken. Jeg så omvendt historien som et fremskridt mod et fredeligere retssamfund, hvor ideer om frihed og lighed manifesterede sig i demokratiske og ad åre socialistiske samfundsformer. Hans kulturpessimistiske tilgang bundede i en tysk kulturkritik, især Oswald

Spengler, som jeg fandt dybt konservativ. Også i Vilhelm Grønbechs blidere danske udgave. Frem for alt var vi uenige om den store personligheds rolle i historien. Timerne blev til en konstant holmgang mellem os to lærere uden en forsvarlig gennemgang af de kunstværker og tekster, vi havde udvalgt. Leo Tandrup indlemmede de store navne i sit storladne syn på den europæiske kulturs forfald uden at udforske og møde dem på deres egne præmisser i deres historiske kontekst. Måske med en enkelt undtagelse: Michelangelo.

Michelangelo – skønhedens gru er den bedste af de bøger, jeg har læst af Leo Tandrup, inklusive disputatsen om Christian 4. og værket om Kristian Erslev. Hans trebindsværk *Det oprejste menneske* fra 2012 har jeg ikke læst og får det sikkert aldrig gjort. Hans verdenshistoriske syn er ikke mine. Men Michelangelo har han virkelig fordybet sig i. Han har siddet foran disse værker, vendt tilbage til dem, studeret dem grundigt og forestillet sig mesterens tanker og følelser og fortalt om hans udvikling fra ung, sejrende renæssancekunstner til gammel illusionsløs manierist gennem et helstøbt drama, som virkelig griber læseren. Det er et epos, hvis følelsesmæssige styrke nok har en del at gøre med sorgen efter hans søn Julius' død og forholdet til hans kone, Gitte. Om hans tolkninger er forsvarlige efter en kunsthistorisk målestok, skal jeg ikke gøre mig klog på. Måske handler bogen mere om ham selv end om Michelangelo. En historisk afhandling er det i hvert fald ikke, men spændende er den.

Leo Tandrup var ikke nogen almindelig historiker. Men hvem er det? Han skar sine kolleger over én kam, fordømte dem og placerede sig så langt fra dem, at ingen dialog var mulig. Det var heller ikke dem, han henvendte sig til. Han henvendte sig til "folket", hvem det så er, med et budskab om en ny og bedre virkelighed, en vej bort fra vore dages "flade civilisation". Hans henvendelser var i både tale og skrift prædikenagtige og fyldt af utrolige forenklinger, men de fandt et publikum, også blandt de studerende. For mig var hans ustyrlighed og store grin et oplivende moment, som står skarpt i erindringen. Det samme gør hans bog om Michelangelo.

STEEN BUSCK
dr.phil., fhv. lektor ved Historisk Institut
Aarhus Universitet
steenbusck@outlook.dk